

Tarih ve İdeoloji*

R. M. Hartwell

I

Tarih ve tarih tartışması hakkında bir akademisyen olmaktan çok, otuz yıldan fazla bir süredir işi gençlere, yetenekli gençlere tarih öğretmek olmuş olan bir hoca olarak yazıyorum. Benim araştırma ve öğretim konum, modern iktisadî ve sosyal tarih, özellikle de İngiltere ve Avrupa'daki sanayi devrimidir. Öğrencilere “büyük kopuş”u¹ öğretirken, modern iktisadî büyümenin kurumsal çerçevesini sağlamış olan iktisadî ve siyasî sisteme yaygın bir hoşnutsuzlukla ve, daha dikkate değer olanı, bu büyümenin çalışan sınıfların hayat standardını düşürmek veya en azından baskı altında tutmak pahasına başarılmış olduğu inancıyla karşılaşıyordum, hâlâ da karşılaşıyorum. Bu, yavaş iktisadî büyüme ile kitle yoksulluğundan oluşan, nüfusun ve gerçek gelirlerin çok yavaş arttığı, veya hiç artmadığı, hatta zaman zaman düştüğü bir Avrupa'yı, nüfusun neredeyse korkunç bir hızla artmasına rağmen gerçek gelirlerin sürekli yükseldiği modern Avrupa'dan ayıran bir kopuştu. Olgular bağlantılıdır; ne var ki, Hayek'in işaret ettiği gibi, “yoksullaşma”ya (sefaletin arttığına)² olan inanç, “bugünkü uygarlığımızı kendisine borçlu olduğumuz iktisadî sisteme olan güveni sarmaya başka her şeyden daha fazla hizmet etmiş olan bir büyük efsane”dir³. Sanayi devrimiyle ilgili geniş bir literatüre

dayanan bu efsane, galiba, okullarda ve üniversitelerdeki öğrenci ve hocaların çoğunluğu tarafından benimsenmiş ve basmakalıp bir bilgi halini almıştır⁴. Bu efsane açıkça piyasa ekonomisi karşıtı olan tutumlara yolaçmış ve iktisadî ve sosyal hayatta devletin rolünün artması ihtiyacına ve bunun arzu edilir olduğuna olan inancı da içermiştir. Bu efsane, modern toplumun -gerçek veya hayali- bütün hastalıklarını sanayileşmeye atfetmiştir. Buna göre, modern iktisadî büyüme yalnızca zenginlere ve ayrıcalıklara yaramış; sanayileşmenin sosyal maliyeti özel kazançlardan daha fazla olmuştur. Fakat, bu efsanenin dayandığı tarihin hatalı olduğunun gösterilebileceği bana açık geliyordu; bunun dayanağı, sanayi devrimine ilişkin hatalı olduğu kadar çarpıtılmış da olan bir tarih yorumuydu. Benim meslektaşlarıma ve öğrencilerime söylediklerim, bu efsaneye ve onun özendirdiği tutumlara aykırıydı. Ve böylece, benim öğretim hayatımın çoğu tarihsel araştırma yöntemlerini öğretmek ve yeni bilgi vermekle değil, tedavi edici türden bir efsane yıkıcılığıyla geçti.

Efsane oluşturma tarihinin gerçek bileşimi karmaşıktır, ama sanayileşmenin iktisadî tarihçisi olarak beni özellikle ilgilendiren üç inanç manzumesi vardır. Birincisi, İngiltere'deki sanayi devriminin sadece bir asırdan daha fazla işçilerin hayat standardının kötü-

leşmesine değil, fakat aynı zamanda onların hayat tarzında sürekli bir kötüleşmeye de yol açtığı inancıdır. Buna göre, sanayileşme başlarda zenginliğin artması ölçüsünde eşitsizliğin de artmasıyla sonuçlandı; zenginler daha zengin olurken yoksullar daha da yoksullaştı. İkincisi, kapitalizmi eleştirenlerin inkâr etmekte zorlandıkları, izleyen dönemde çalışan sınıfların maddi durumundaki uzun vadeli iyileşmeye sanayileşme ve iktisadî büyümenin değil de gelirin yeniden dağıtımının, gönülsüz kapitalistlerden ulusal gelirin daha büyük bir payını almayı başaran işçi örgütlerinin, aynı zamanda işçi sınıfının siyasî gücünün artmasının doğrudan sonucu da olan refah devletinin neden olduğu inancıdır. Üçüncüsü ise, Avrupa'nın sanayi ülkelerinin büyük ölçüde kapitalistlere gitmiş olan artan zenginliğinin çoğunun Avrupalı olmayanlardan geldiği; kitlesel olan dahil, artan Avrupa zenginliğinin kısmen Avrupalı-olmayan kitleler pahasına meydana geldiği ve emperyalizm olarak bilinen kolonyal sömürü süreciyle başarıldığı inancıdır. Bu inançların hakimiyeti yüzündendir ki, bunların yaygın ve sorgusuz-sualsiz kabul edilmesi yüzündendir ki, sözlü ve yazılı tartışmaya yönelmeyi tercih ettim.

Başlangıçta, tarih tartışmasının yanlışın çürütülmesi ile çözülebileceğini sanıyordum. Meselâ, sanıyordum ki, hatalı gerçeklere dayanan tarihsel efsaneler, “yanlış” olguların karşısına “doğru” olguları çıkarmakla ortadan kalkacaktır. Doğrusu, tarihle ilgili anlaşmazlığın öncelikle doğru ve yanlışla ilgili olduğuna inanıyordum. Mamafih, kısa zamanda anladım ki, tarih tartışması büyük ölçüde “olgular”la değil fakat “değerler”le, dünyanın gerçekte nasıl olduğuyula değil de nasıl olması gerektiğiyle ilgilidir. Sonunda, tarihle ilgili esas tartışmanın büyük ölçüde ideolojik anlaşmazlık olduğuna karar verdim. Benim tartışmacıları arasında bulunduğum bu tartışma da, hakkında yazdığım ve tartıştığım tarihsel dünya bakımından olduğu kadar, içinde yaşadığım dünya açısından da birçok yansımalarıyla birlikte, özel olarak ideolojik

bir hüviyet kazanmıştır. Siyasi uzantıları, özellikle liberalizm ve piyasa ekonomisiyle ilgili olanlarını, çelişkili ve rahatsız edici buldum: Çelişkili, çünkü iktisadî büyümeyi sağlamış, pek çok insanı geçimlik düzeyin üstüne çıkartmış ve çalışan sınıflar lehine sosyal hareketliliği artırmış olan liberal bir iktisadî sistemden hazzedilmiyor ve bu sistem reddediliyordu; rahatsız edici, çünkü birey üzerindeki devlet gücünü artıran müdahaleci, özgürlük karşıtı siyasî ve iktisadî teoriler kabul görüyordu. Tarihsel imaları da rahatsız ediciydi. Bu inançların temeli şüphesiz tarihti; tarih kapitalizmin kötülüklerini “kanıtlamak” ve sosyalizmin arzuya şayan olduğunu öğütlemek için kullanılıyordu. Ve bu inançları reddetmeyi daha da zorlaştıran Tanrısal ilham (revelation) kehanete dönüşüyordu; kapitalizmin problemleri onun kaçınılmaz çöküşünün ve sosyalizmin kaçınılmaz gelişiminin parçası oluyordu. Tarihin dersleri böylece tarihin yasaları oluyordu. Bundan dolayı, işçi sınıfının (durumunun) kötüleşmesine ilişkin “yüce efsane”ye karşı çıkmak için tarihsel kaçınılmazlık teorisine karşı çıkmak zorunlu hale geliyordu⁵.

Tarih yazımında tarihçi, değişik saiklerle, geçmişi yeniden kurmaya girişir. Tarih, kısmen ilgiden dolayı ve zevk için, yaygın olarak okunur; ama ciddi olanı, toplum ve onun problemleri hakkındaki kavrayışımızı geliştirmek için okumaktır. Tarihin yararlı olduğuna genellikle inanılır, tarihten öğrenecek dersler vardır; tarih gerçek ihtiyaçlara cevap verir ve çağdaş problemlerde kök salmıştır. Ama tarih, okuyucusuna nasıl davranması gerektiğini söyleyebilir mi? Bu konuda hakkında tarihin yasalarına ve dolayısıyla tarihsel kaçınılmazlığa inananlar ile, insanın tercih alanı çok kere sınırlı olsa da, her zaman yapılabilecek seçimler bulunduğu inananlar arasında temel bir anlaşmazlık vardır. Karl Popper şöyle yazmıştı: “Politika karşısında sahici bilimsel ve felsefi tutumun ve genel olarak toplumsal hayatın daha iyi anlaşılmasının tarih üzerine düşünmeye dayan(dırıl)ması

gerektiğine yaygın olarak inanılır.” Bu görüşe göre, tarihi incelemekle, “insanlığın kaderinin sırrını, özünü” ve dolayısıyla “üzerinde yürümeye mahkum olduğu yolu keşfedebiliriz”⁶. Bu tarihselciliktir (historicism)⁷; tarihselciler ise tarihin keşfedilebilir yasalar tarafından yönetildiğine inanırlar. Empirisist tarihçiler ise, aksine, tarihin çağdaş problemlerin daha iyi anlaşılmasıyla ilgili olduğuna, ama onun belirleyici (determinist) olmadığına inanırlar. Empirisistler, tarihi gerçek ihtiyaç ve ilgilerin sevkiyle yazar ve araştırırlar, ama tarih onların ne amaçlarını tayin eder ne de eylemlerini. Empirisist için insanoğlu amaçlı bir varlıktır ve eylemlerini seçmekte nispeten özgürdür, dolayısıyla onun tarihi de kendi problemleri için anlamlıdır. Tarihselci için tarih hayatın amacını belirler, “gayrişahsi güçlerin önceden-belirlenmiş (mukadder) hareketi”ni⁸ tespit eder ve böylece kaçınılmaz eylemin ne olduğunu belirtir.

Sanayi devrimiyle ilgili tarih literatürü, sanayileşmeyi kapitalizmin tarihinin bir safhası olarak alması bakımından, tarihselciliğin önemli bir girdisini de içerir. Kapitalizmin kaçınılmaz gelişme ve çöküşünde çalışan sınıfların yoksullaşması işçi hareketlerinin ve refah devletinin ortaya çıkmasının zorunlu bir başlangıcıdır. Bundan dolayı, işçi sınıfının durumunun kötüleşmesi efsanesiyle mücadele etmek için bağımsız tarihçinin sadece tarihsel kanıtların kötüye kullanıldığını ve yanlış yorumlandığını kanıtlanması değil, fakat aynı zamanda tarihselciliğe de karşı çıkması gerekir. Bunun için tartışma hem mesleki hem de ideolojik nedenler bakımından zorunludur. Mamafih, bütün tarih tartışmasını tarihselcilik hakkındaki bir tartışma olarak göstermek de yanıltıcı olur. Anlaşmazlık keza, örneğin, tartışılmakta olan şeyin belirsizliği, tarihsel kanıtların tartışmalı ve taraflı niteliği ve tarihçiler arasındaki uzmanlaşma farklılıkları yüzünden de ortaya çıkar. Bununla beraber, bu tebliğin amacı, tartışmanın ideolojik nedenlerini tahlil etmektir ki tarihselcilerin ideolojik olmayan

anlaşmazlığı bile kendi lehlerine çevirmelerine yarayan yöntemler de buna dahildir.

II

Tarihçiler zaman zaman, çok kere hiddet ve öfkeyle, birbirlerinin otoritesini ve karakterini karalayarak, özellikle de çağdaşları olan tarihçilerin köklü inançlarına ve değerlerine karşı çıkarak, tartışırlar. Örneğin, Edward Gibbon kendi tarihini “İngiliz okuyucuların çoğunluğu”nun inançlarının -sadece geçmişçi açıklayanların değil bugünü yönlendiren inançların da- şiddetli eleştirisiyle birleştirdiği zaman, aldığı ödül bitmek bilmeyen bir sövgü oldu. “Açıkça kabul edeyim ki” diye itiraf etmişti, “başlangıçta kilise topraklarının ateşlenmesi beni ürkütmüştü; fakat bu kuru gürültünün sadece niyet açısından zararlı olduğunu anlar anlamaz, korkum kızgınlık ve öfkeye dönüştü; ve aradan geçen zaman içinde öfke veya taaccüp duygusu saf ve sakin bir kayıtsızlığa dönüştü.”⁹ Gibbon gibi büyük bir tarihçi o eleştirileri görmezlikten gelebilirdi; çünkü onun *Roma İmparatorluğu'nun Gerilemesi ve Çöküşü* adlı eseri kendisinin en iyi savunmasıydı. Az sayıda tarihçi bu kadar ürkümüş olabilirdi, ama aynı ölçüde kayıtsız kalamazdı. Sözgelisi, çalışan sınıfların durumunun sanayi devrimi sırasında daha da kötüleştiği görüşüne karşı çıkmış olan -J. H. Clapham'dan sonraki- tarihçiler¹⁰ hakkında kullanılan aşağılayıcı sıfat ve ifadelerin yaygın ateşini görmemek mümkün değildir. Örneğin, Clapham ve başkaları yakınlarda çıkan bir makalede “*a priori* bir davaya angaje olmuş” olmak ve “önyargılı görüşleri kanıtlama arzusu”na sahip olmakla: “kendilerinden yana, kuşkulu”, “ilgisiz”, “anakronistik”, “zayıf kanıtlar”, “ihmal edilebilir”; ve “son derece alışılmadık kaynaklar ve kanıtlar kullanmış olmak”la: “yüzsüz/küstah”, “niteliksiz”, “gayrimakul”, “ihtimal-dışı”, “önemsiz”, “dikkatsiz”, “üstünkörü”, “yanlış bilgiye dayanan”, “sonuca etkisiz”, “desteksiz”, “uygun olmayan”, “nafile”, “sırf retorik”,

“gerçeğin bariz çarpıtmaları” ve “dayandığı kanıtlar artık güvenilir olmayan” sonuçlar çıkarmakla suçlanmışlardır¹¹.

Bu şekilde akademik-olmayan bir dilin adeta patlaması, ancak, dokunulan sınırların aşırı hassasiyetiyle, sanayi devriminin belli bir yorumuna ateşli bir bağlılıkla ve dolayısıyla da kendisiyle aynı görüşte olmayanlara duyulan sövüp-sayma ihtiyacıyla açıklanabilir. Çağdaş tarih tartışmasının çoğu değilse de önemli bir kısmı, aynı şekilde, şüpheli tarihçilerin geçmişe ilişkin doktriner/ideolojik görüşlere karşı çıkmasının ve tarihin *belirli bir biçimde* gerçekleştiğine inanan tarihçilerin de buna şiddetle saldırmalarının sonucudur. Özel olarak, İngiliz tarihinin bellibaşlı olaylarının bir kısmı hakkındaki münakaşa, büyük ölçüde, Marksistlerin veya onlardan etkilenen tarihçilerin¹², eninde sonunda bütün diğer tarihçilerin kendi öğretimlerinde ve tarih yazımlarında açıkça veya örtülü olarak kabul etmek zorunda kaldıkları adamakıllı yayılmış bir tarih yorumuna sahip olmalarından ileri gelmektedir. Marksistler ayrıca basmakalıp bir bilgiyi dayatmaya çalışır ve, E. J. Hobsbawm’ın sanayi devrimi için yaptığı gibi, tarihçilerin çoğunun ve iyi insanların mutabık olduğu (“çok az kişi şüphe edecektir”, “ortak kabul”, “bilgiye dayanan görüşün egemenliği”, “genel anlaşma” vd.) “alışıldık bir görüş”den ve “geleneksel dava”dan yana konuşurlar. Çoğunluğun desteğine sahip olan bir alışıldık/geleneksel görüş varsayımı, şüphesiz, farklı görüşün (kanıtlama) külfetini farazi azınlığın üstüne yıkar ve onları dezavantajlı bir konuma koyar; yine Hobsbawm’ın iddia ettiği gibi, “alışılmış görüşlerin yanlış olduğunu... kanıtlama yükümlülüğü (farklı görüşte olanlar)a düşmeye devam eder.” Marxist tarih yorumunun yaygın bir kabulü için olmasaydı, tarih yazımını taciz eden tartışmaların birçoğu gereksiz olurdu. Bu, modern İngiliz tarihinin iki büyük tartışması, *gentry’nin* ortaya çıkışı ve iç savaş¹³ ile, sanayi devriminin sosyal ve iktisadî sonuçları¹⁴

sözkonusu olduğunda kesinlikle doğrudur.

Bununla beraber, tarihçiler arasında geçmişte ne olduğu hakkında görüş farklılığı ortaya çıkması neredeyse kaçınılmazdır. Pieter Geyl *Tarihçilerle Tartışmalar*’da yer alan Ranke hakkındaki denemesinde Agatha Christie’den, tarihsel bilginin belki de en akla gelmedik kaynağından, şu alıntıyı yapmıştır: “Agatha Christie, nükteli kitaplarından birinde, *The Moving Finger*’da, okuldan yeni çıkmış bir kıza yer verir ve onu okulla ilgili düşünceleri hakkında konuşturur. “Bu gibi birçok şey bana öyle saçma geliyor ki. Mesela tarih. Niçin o farklı kitapların en farklısıdır!” Buna, daha yaşlı olan duyarlı arkadaşı cevap verir: “Onun gerçek yararı işte budur.” Geyl devamlı, tarih hakkındaki iki aşıkâr ama önemli noktaya, yani yazılı tarihin, temsil ettiği “gerçekliğin” sadece “bir parçası” olabileceğine ve bu kabil tarihin “tarihçinin kişiliği... ile ilişkili olduğu”na işaret etmektedir¹⁵. Bir yandan kendi kişiliği, değerleri ve yeteneğiyle, öbür yandan zorunlu olarak eksik olan kanıtlarla, tarihçi tarihin geçmişte kalmış olguları hakkında yaşayan “olgular”dan sonuç çıkarmak ve sonra da geçmişin gerçekliğini temsil edecek bir yazılı tarih inşa etmek zorundadır. Yaşayan kanıtlardan da kendi amacıyla ilişkili olanı seçmesi gerekir. Böylece, tarihsel verilerin toplanması, bunların arasından ilgili verilerin seçilmesi ve ilgili verilerden de çıkarım yapılması yazılı tarihi mümkün kılmıştır: Tarihin yaşayan olguları kendiliklerinden konuşmazlar; geçmişini anlamlandırmak için onların toplanması, ayıklanması ve düzenlenmesi gerekir. Mamafih, ayıklama ve düzenleme de mekanik işlemler değildir; bunlar, eldeki verilerden anlamlı bir yazılı tarih inşa edebilmek üzere tarihçinin kurguladığı bazı varsayımlara (hipotezlere) dayanırlar. Tarihi yazmak, ne yazık ki, tümevarımcı ve tümdengelimci akıl-yürütmenin ve bilimsel çıkarımın kullanımı kadar, doktrin ve önyargıların konuşmasına ve tarihsel değişimle ilgili *a priori* teorilerin kullanılmasına

da izin veren bir fikri çabayı gerektirir. Verili formüllerden yararlanarak yorumlama, mevcut kanıtları açıklamak üzere farklı hipotezlerin sınama-yanılma yoluyla kullanımını gerektiren yorumlamadan daha kolaydır. Yazılı tarihteki inşa ve açıklama, peşinen kabul edilmiş ve tarihin akış yönünü öngören "tarihsel yasalar"dan olduğu kadar, bilimsel araştırmadan, yani özgül tarihsel kanıtların titiz/dürüst araştırma ve yorumundan çıkar. Bunun sonucu, aynı olay hakkında değişik tarihçilerin farklı tarihler yazmasıdır. Yetenek ve eğitim inançlar ve değerlerle birleşir ve bunlar geçmişin tarihçi tarafından yeniden kurulmasının niteliğini değişik ölçülerde belirlerler. Aynı olaya ilişkin değişken nitelikteki farklı tarihler tartışma yaratırlar ve o zaman da tartışmanın nedenlerini çözmekle, yetersizlik ve kafakarışıklıkını tarafgirlik ve ideolojiden ayırmakla, ve kanıtların elverdiğince geçmişte gerçekten ne olduğunu bulmakla ilgili metodolojik problem ortaya çıkar.

Yetersizliği ve yanlışlığı daima eleştirmek gerekir; ama tarih tartışmasının, özellikle de modern tarihteki büyük kopuşlar hakkındaki tartışmanın ideolojik içeriğini ortaya çıkarmak daha önemlidir. Esasen, büyük kopuşlar tarihteki açıklama problemlerini -nedensellik, süreç ve sonuçlarla ilgili problemleri- en açık şekilde ortaya çıkarırlar; bunlar da tarihsel değişimin niteliğine ilişkin genellemeleri ve teorileri gündeme getirirler¹⁶. Önemleri yüzünden, kopuşlar pozitivistleri ve tarihselcileri celbeder, bunlar kopuşların kendi tarih teorilerinin dramatik olarak doğruladığını düşünürler; çünkü bu, "bireylerin istek ve çabalarından bağımsız olarak insanüstü bir gücün veya toplum içinde işleyen gayrişahsi süreçlerin yolaçtığı, kaçınılmaz bir şekilde birbirini izleyen olayların bir zincirleme bağılılığı (bağımlılığı/bağlantılılığı) olarak tarihsel süreci temsil eder."¹⁷ Özellikle büyük ve karmaşık bir olayı açıklamakta kullanıldığı zaman, böyle bir tarih görüşünün çekiciliği vardır. Çünkü o geçmiş, şimdi ve gelecek hakkında

hükümvermeğe temel olabilecek bir bakış açısı sağlar, çünkü o bugün nasıl hareket etmemiz gerektiğinin de reçetesini içerir. Nitekim, bu şekilde bir tarih yazmanın itiraf edilen amacı bugünü etkilemektir. Mesela Marksistler tarihi yazmakla yetinmezler, aynı zamanda tarihi de yaparlar. Bu şekilde tarih yazmak tarihçiyi tarihin bir aktörü yapar. Yine de, tarihselciliğin en ürkütücü iması tarihte bireye hiçbir dikkate-değer rol vermemesidir; birey tarihin yasalarının zaten belirlemiş olduğunun ötesinde ümitler taşımaksızın, önceden belirlenmiş (mukadder) bir sosyal süreçler ağı içine hapsolmuş bir zavallıdır. Tahlil edilen olay büyüdükçe de -örneğin, sanayi devrimi- bireyin güçsüzlüğü düşüncesi daha inandırıcı olur ve tarihsel kaçınılmazlık tezi daha kabule şayan hale gelir. Bir kere bu ikisine de inanırsa, birey pasif bir şekilde kendini tarihin güçlerinin eline bırakabilir. Peter Geyl'in işaret ettiği gibi, "(t)ercihin olmadığı yerde kaygı da yoktur ve sorumluluktan mutlu bir şekilde kurtuluş vardır." Bu şartlarda da, bireysel eylemin önünde ne "başarım şüphesi" olabilir ne de "ahlâki tereddütler."¹⁸ Bundan dolayı, determinist tarih teorileri düşünmeden hareket etmenin, fanatizmin veya pasifizmin reçeteleridir; onlar insani değer ve güdülere herhangi bir rol tanımazlar.

Tarih tartışmasının özgürlüğe değer verenler için önemi artık açık hale gelmiş olmalıdır. Tarihsel kaçınılmazlık teorisiyle ilgili olarak kaçınılmaz olan sadece bir şey var olsa gerek: tartışma/münakaşa. Eğer tarihten öğrenilecek dersler varsa, bunlardan biri, ancak özgür toplumların tarih tartışmasına izin verebileceğidir; tarihselcilik efsanesine ancak özgür bir toplumda karşı çıkabilirsiniz. Esasen, herhangi bir toplumda özgürlüğün bir ölçüsü, içinde bulunulan şartların geçmişteki şartlardan nasıl da kaçınılmaz olarak doğmuş olduğunu gösterecek herhangi bir resmi tarihin var olmaması ve tarihin geçmişten yararlanarak bugünü haklı göstermek üzere kullanılmamasıdır. Özgür olmayan toplumlarda

tarih resmi ideolojinin ana çerçevesinin bir parçasıdır¹⁹. Özgür toplumlarda tarih, toplumun fikrî mirasının eğitici olduğu kadar kültürel olarak da zenginleştirici olan bir parçasıdır; ama, ders çıkarmak için tarihe başvurmak hususundaki yaygın alışkanlığa rağmen, tarih bir davranış reçetesi değildir. Özgür toplumlarda her zaman tarih tartışması vardır; çünkü, (kendilerine) ilham edilmiş hakikatin bekçileri oldukları kuruntusuyla eleştiriye kulak asmayan, ama karşı çıkılması gereken determinist teorileri bulunan tarihçiler her zaman mevcuttur. Bundan dolayı, eğer düşüncelerin özgürlüğünü koruyacaksa, özgür bir toplumda tarih tartışması zorunludur. Hem kendi teorilerinden şüphe edenlere saldırımları kaçınılmaz olan tarihselciler için, hem de onları eleştirmeleri zorunlu olan doktriner-olmayan tarihçiler için tartışma zorunludur.

Mamafih, pozitivist varsayımları ve teorileri sorgulayanlar, özellikle de Marksistlere karşı çıkanlar, kendilerini sadece bir tarih tartışmasının değil fakat aynı zamanda siyasi bir tartışmanın da içinde bulurlar; çünkü burada pozitivist ve Marksist tarih-yazımı onları modern siyasî inançlar yelpazesinde hoş olmayan bir konuma yerleştirmek ve mahkum etmek için kullanılır. Tartışma yüreksizler için değildir; çünkü rasyonel analiz ve akıl-yürütmenin karalama, yanlış tanıma ve ilgisiz sözlerle karşılık görmesi muhtemeldir. Keza, çoğu tarihçiler “sol”a, “sağ”a olduğundan daha yumuşak olduğu için, sola itiraz edenlere, genellikle, soldan yana olanlara olduğundan daha az hoşgörü gösterilir; “gerici” tarihçi ahlâken zaafı, tarih anlayışı ve politik görüşü bakımından da şüpheli görülür. Fakat doktrine teslim olmayan ve tarih yazımını bir propoganda aracı olarak değil de ciddi bir akademik iş olarak görmeye devam eden tarihçiler var olduğu sürece, tarih tartışması da varlığını sürdürecektir.

III

Hayek *Capitalism and the Historians*'da siyasi inançların oluşumunda tarihin önemine, yazılı tarihin muhtevasının biçimlenmesinde efsanelerin ve “kapitalizm'e karşı yaygın coşkulu nefret”in²⁰ yaratılmasında belli bir efsanenin -yoksullaşma efsanesinin- önemine işaret etmişti. Toplum ve ekonomi karşısındaki tutumların oluşumunda tarihin yaygın ve etkili rolü hakkındaki tartışmanın azlığı şaşırtıcıdır. Tarihin insanlar için uygun eğitim olduğu artık düşünülmemekteyse de hâlâ okullarda evrensel olarak, üniversitelerde ise yaygın olarak öğretilmektedir ve halk arasında da yaygındır. Muhtemelen, tarihin başka hiçbir döneminde bugün olduğu kadar tarih hakkında bu kadar çok kitap yayımlanmış ve okunmuş değildir. Esasen, nedensel empirizm bizi, tarihin eğitimdeki ciddi rolünü kaybettiği ve, refah düzeyi artan toplumun talep ettiği başka hizmetler gibi, eğlence sanayininin bir parçası haline geldiği sonucunu çıkarmaya götürebilirdi. Ne var ki, tarih öyle masum bir tüketim malı değildir. Tarih ideolojik çatışmanın cephaneliğindeki bir silah olarak, siyasi ve iktisadi tutumların oluşumundaki büyük bir etken olarak görülmelidir. Tarih, bundan dolayı, iyiden veya kötünden yana etkili bir güçtür ve onun eğitimdeki rolü -özellikle özgürlüğe değer verenlerce- daha dikkatli düşünülmelidir. Okullarda ve üniversitelerde öğretilen şekliyle tarihin, inanç ve tutumların oluşumuna katkıda bulunduğuna şüphe yoktur; o kadar ki yetişkinlerin halihazırdaki siyasi ve iktisadi inançları bir dereceye kadar geçmişteki siyasî ve iktisadî tecrübenin -yani, tarihin- bilgisine dayanır. Aynı zamanda, yetişkinlerin şimdiki inançları da onların geçmişi yorumlama tarzını etkiler. Burada bir bağımlılığın kapalı dairesi sözkonusudur: Tarih kanaatleri şekillendirir, bu kanaatler de, karşılıklı olarak birbirini takviye eden bir süreç içinde, geçmişe bir kalıp dayatırlar. Kanaatler özgür bir topluma zararlı olduğu ve tarih efsanelere dayandığı vakit, sonuç bir kısır döngüdür, gençler ve dikkatsizler için bir

entellektüel tuzaktır, bundan ancak tarihi efsaneleri yıkmakla kaçılabilir. Bu, ne yazık ki, hiç de kolay bir çözüm değildir. Tarihsel efsaneyle pekiştirilmiş tartışılmaz doktrinin, bu anti-entellektüel birleşimin ne kadar güçlü olduğunu öğrenenler bilir²¹.

Mamafih, tarih, liberalizm ve piyasa ekonomisi karşıtı kanaat-oluşumunda etkili olan tek güç olmayıp, kendini-takviye eden bir dizi önyargıdan sadece biridir. Çok kere aynı efsanelere dayanan benzer tutumlar diğer disiplinlerde de yaygınlaştırılmaktadır. Örneğin, edebiyat incelemelerinin çoğu, sanatsal ifadenin evrensel ilkelerinin tahlilinden, sanatçının "ilgili" sosyal problemlere tepkisini araştıran, edebiyat sosyolojisine kaymıştır. Bir yazarın değeri artık genellikle onun gününün sosyal problemlerine -yazarın değil de eleştirmenin tanımladığı sosyal problemlere- tepkisine bakılarak ölçülmektedir. Aynı şekilde, ekonomi de müdahaleci felsefenin eleştirel analiziyle olduğundan daha fazla devlet müdahalesinin etkinliğiyle ilgilidir. İktisat öğretisinin temeli, büyük ölçüde, piyasa ekonomisinin, işlemlerine izin verilmediği için değil, işlemleri mümkün olmadığı için işlemediği varsayımıdır. Ayrıca, okulların ve üniversitelerin resmi eğitim yoluyla yaydıklarını birçok başka kurum pekiştirmektedir: Hıristiyan kiliselerinin sosyal öğretisinin büyük kısmı piyasa karşıtı ve müdahalecidir; kitle iletişim araçları aralıksız bir yayılım ateşi halinde liberalizm eleştirisini sürdürmekte ve özellikle sanayi toplumunun aksaklıklarını aşırı dramatize etmekte; yaratıcı sanat, genellikle, sorumsuz ve yıkıcı toplum görüşlerini kotarmakta; hem sendikalar hem de işveren örgütleri müphem sosyal nedenlerle sürekli olarak devlet müdahalesi talep etmekte; ve kirlilik karşıtları ve tüketicileri koruma örgütleri gibi daha kısa ömürlü gruplar da ilgilendikleri problemler için sadece devletgüdümlü çözümler göstermektedirler²². Bundan dolayı, pek çok genç insanın, toplumun bütün sorunlarını çözmek için

devlet müdahalesine ihtiyaç olduğunu kabul etmekte ve şartların devlet müdahalesinden dolayı iyi veya müdahale olmamasından dolayı kötü olduğuna inanmakta olmaları şaşırtıcı değildir.

Pekçok kişi için pekçok mal ürettiği halde çoğu kişinin etkinlikten uzak ve gayriahlâki olduğuna inandığı bir toplum ve ekonominin bu aşık paradoksunun arkasındaki dürtü yoksullaşma efsanesinin etkisinin devam etmesidir. Gelir düzeyi yüksek olan demokrasilerde çok yaygın olan "kapitalizmden hazzetmeme"nin temelinde yatan bu efsane hâlâ devam etmektedir. Bu efsane özel mülkiyete ve hür teşebbüse dayanan iktisadî sistemin yaygın itibarsızlığının temelidir; bu, çalışan sınıflara maliyet yüklemeyen ilerlemeyi sözde başaran alternatif iktisadî ve politik sistemlerin naif kabulünün temelidir; bu, üniversitelerdeki gençler tarafından liberal demokrasiye ve onun kurumlarına yapılan çalgınca ve bağnazca saldırının temelidir. Bu efsanenin önemini hiç de abartıyor değiliz. Bu efsaneyi yıkınız, o zaman liberalizme ve piyasa ekonomisine yapılan ucuz ideolojik saldırı zayıflayacak ve ayakta kalması zorlaşacaktır.

Tarih tartışmasının önemi artık açıktır, çünkü tarihin ideolojik muhtevasını görünür kılan ve efsaneleri gözden düşüren şey esas itibarıyla tarih tartışmasının içindedir. Fakat tartışma, özellikle Marksistler ve -çok kere ahlâkî nedenlerle-onları destekleyenlerle çatışma demektir. Sanayi devrimi konusunda en güçlü ideolojik grup ve en katı tarihselciler Marksist tarihçilerdir. Onlar sanayi devriminin niçin ve nasıl gerçekleştiğini ve sonuçlarını bilirler ve kendi inançlarını yaygınlaştırmada çok da aktiftirler. Çok ilginç olan, birçok zeki tarihçinin sanayi devrimine ilişkin Marksistlerin tarih yorumunu kabul edebilmesi, pekçok Marksist olmayan tarihçinin Marksist yorum tartışılmaya değer en önemli ve ilgili yorum olduğunu zımnen kabul edebilmesi,

tarihçilerin çoğunun Marksistlerin, sanayi devrimine iyi gözle bakan tarihçilere ahlâken üstün olduklarını naif bir biçimde kabul edilebilmesi, ve özel olarak da Marksist yorumun gençler ve yetenekliler için çok fazla duygusal çekiciliğe sahip olmasıdır. Bunun nedeni, kısmen, Marksistlerin uzun bir sosyalist gelenek tesis etmiş olmalarıdır; İngiltere’de tarihi sol Marksistlere ahlâki ve fikri bakımdan üstün olmakla beraber, Marksistlerin istismar edebildikleri, kapitalizme ve sanayi devrimine karşı temel bir düşmanlık geliştirmişlerdir²³. İlginç bir nokta da şudur: Tarihçilik mesleği sanayi devrimi hakkındaki tartışmanın siyasi imalarının farkında değil görünür ve, büyük ölçüde geçmiş anlamaktan çok bugünkü dünyayı değiştirmeyi amaçlayan ideolojik mücadele biçimini aldığı zaman da, buna tarihsel olgulara ilişkin ciddi bir tartışma olarak bakar. Marksistler tarihi siyasi amaçlarla yazarlar ve onlarla tartışma olgulardan çok değerlerle ilgilidir.

Tarih ve ideoloji konusundaki bu tebliğ, büyük ölçüde tarih tartışmasıyla ve özel olarak da sanayi devrimiyle ilgili oldu. Tartışmayı analiz ederken hem teşhis-edici davrandım hem de çözüm önerici: Tartışmanın ideolojik muhtevasını ve liberalizm karşıtı imalarını açığa çıkarmak suretiyle teşhis-edici; tarihselcilerin hem tarihine hem de propogandasına karşı çıkmak suretiyle de çözüm-önerici. Ama çözüm kolay değildir, teşhis de tarihçiler arasında genellikle kötü görülür. Tarihçilik mesleği, kapitalizm ve sanayi devriminin eleştiricilerinin farazi ahlâki üstünlüğünü nadiren sorgular. Çok sıkça, “sol”u eleştiren tarihçi, ne kadar dikkatli olursa olsun, “gerici bir polemikçi”, buna karşılık “sağ”ı eleştiren tarihçi “liberal” sayılır. Bu çifte standart solun eleştirilmesinde aşırı bir nezaketle ve mesleğin gereklerine aykırı olarak, onların kabul-edilemez akademik standartlarına kabul-edilemez bir hoşgörülle sonuçlanmıştır. Oysa bir tarihçi, siyasi inançları ne olursa olsun, açıkça hatalı olduğu, dürüst davran-

madığı veya propoganda amacıyla tarihi çarpıttığı zaman teşhir edilmeli ve onun yetersizliği ve dürüst olmadığı belgelenmelidir. Tenkitçi akademisyen, hatalı oldukları zaman tarihçilere karşı çıkmak ve onların yanlışını gösterme sorumluluğunu daima taşımalıdır. Sanayi devrimi hakkında yazanların pek çoğu Whig Macaulay’ın meşhur bir incelemesinde Tory Southey’e atfettiği şu vasıflara sahiptir: “İki yetenek vardır ki, bunların hiçbir zaman herhangi bir insan için öyle bolca lütfedilmemiş olduğuna inanırız; biri bir neden olmadan inanma yeteneğidir, diğeri de bir tahrik olmadan nefret etme yeteneği.”²⁴

NOTLAR

* Bu tebliğin yayımlandığı sırada (1975) Nuffield College, Oxford’da Fellow olarak çalışan R. M. Hartwell, daha önce New South Wales University’de Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dekanı ve İktisat Tarihi Profesörü olarak görev yapmış, Avustralya National University’de, Nijerya’daki Ibadan University’de ve Virginia University’de de (ABD) ziyaretçi Profesör olarak bulunmuştur.

R.M. Hartwell Sanayi Devrimi konusunda otorite olan seçkin bir Avustralya kökenli İngiliz iktisat tarihçisidir. Bu alanda yayımlanmış pek çok eserine ek olarak, 1970’lerin ilk yarısında yayımlanan *British Economy and Society, 1870-1970* adlı kitabın da yazarları arasındadır. Ayrıca 1957-1972 yılları arasında *The Economic History Review* adlı akademik derginin editörlüğünü yapmıştır.

1. Tarihsel kopuşlarla ilgili bir tartışma için bkz. C. M. Cipolla, *The Economic History of World Population* (London: Pelican, 1962). “Kapitalizmin yükselişi” ve “sanayi devrimi”nin modern tarihin büyük kopuşları oldukları iddialarının bir karşılaştırması için bkz. R. M. Hartwell, “The Great Discontinuity”, *The Industrial Revolution and Economic Growth* (London: Methuen, 1971) içinde.

2. “Yoksullaşma”, “kapitalizm”de çalışan sınıfların maruz kaldıkları hayat standartlarındaki kaçınılmaz gerilemeyi tanımlamak üzere kullanılan Marksist terimdir.

“Kapitalizm” muğlak biçimde tanımlanan bir kavramdır, ve tarihçiler onu kullanırken tanımlama, tarih belirtme ve nedensellik hakkında vazıh değildirler. Bu denemenin amaçları bakımından “kapitalizm” “piyasa ekonomisi artı özel mülkiyet” anlamına gelmektedir.

3. F. A. Hayek (ed.), *Capitalism and the Historians* (London: Routledge and Kegan Paul, 1954), ss. 9-10.

4. *Ibid.* T. S. Asthon’ın (“The Treatment of Capitalism by the Historians”), L. M. Hacker’in (“The Anticapitalist Bias of American Historians”) ve B. de Jouvenal’in (“The Treatment of Capitalism by Continental Intellectuals”).

5. Bkz. Isaiah Berlin, “Historical Inevitability” (Auguste Comte Memorial Trust Lecture, 1954). Bu deneme P. Geyl tarafından *Debates with Historians* (London: Fontana, 1962), XIII. Bölüm’de incelenmiştir. Tarihsel kaçınılmazlık doktrini “daha önce olup-bitenlerden kaynaklanan bir hareketin pençesine çaresizce yakalanmış olduğumuz”u (Geyl, s. 277) ileri sürer.

6. K. Popper, *The Open Society and its Enemies* (London: Routledge, 1945), c. I, s. 5; c.II, s. 256.

7. Deyim Karl Popper tarafından icat edilmiş (“The Poverty of Historicism”, *Economica*, 1944-45) ve onun tarafından modern demokrasilerdeki totaliteryenizm yönündeki eğilimleri açıklamak üzere kullanılmıştır(*The Open Society and its Enemies*). Popper’in tanımladığı şekliyle tarihselciliğin eleştirileri ondan önce de vardı. Örneğin, Michael Oakshott (*Experience and its Modes*, Cambridge University Press, 1933) tarihte “bilimsel yöntem”in kullanımının en açık eleştiricisidir; “Tarihsel olgular genel yasaların örnekleri olarak görüldükleri anda tarih kovulmuş olur. “Tarihle ilgili veya tarihte mümkün değişimin tek açıklaması değişimin tam bir anlatımından ibarettir. Tarih değişmeyi değişimin tam bir anlatımı yoluyla açıklar.” “Tarihsel Anlama”yla ilgili problemlerin iyi bir anlatımı için bkz. W. H. Dray, *Philosophy of History* (Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1964), Böl. 1.

8. Geyl, *op.cit.*, s. 279.

9. H. Morley, ed., *Memoir of Edward Gibbon, Written by Himself, and a Selection from his Letters, with Occasional Notes and Narrative by John Lord Sheffield* (London: Routledge, 1891), s. 175.

10. J. H. Clapham, *An Economic History of Modern Britain* (Cambridge University Press, 1926) c. 1, s. vii’de “*Halkın Fermanı*”nın (People’s Charter: Londra İşçiler Derneği’nin 1837 yılında parlamentoya sunduğu ve altı siyasi talep içeren bildiridir. İngiltere’de *Chartizm* hareketinin başlangıcı sayılır. Çev. notu), hazırlanması ile *Büyük Sergi*: (İngiltere’de yerli ve yabancı 7000’den fazla firmanın katılımı ile 1851 yılında Hyde Park’ta, ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısının teknik başarılarını dünyaya göstermek üzere gerçekleştirilen serginin adıdır. Çev. notu) arasındaki bir tarihe kadar, çalışanlar için herşeyin daha da kötüleştiği” görüşüne karşı çıkmıştı. Bu tartışmanın historiyoğrafyası hakkında bkz. R. M. Hartwell, “Interpretations of the Industrial Revolution in England”, *The Journal of Economic History* (June, 1959).

11. Bu iktibaslar ve aşağıdakiler Hobsbawm şu makalesinden alınmıştır: “The Standard of Living during the Industrial Revolution: A Discussion”, *Economic History Review* (August 1963).

12. Marx’a açık bağlılığı olan tarihçiler Marx’tan etkilenen ve Marksist tarih yorumunu kısmen veya tamamen kabul edenlerden çok daha azdır. Bu ikinciler “olgular”la “değerler”i karıştıranlar, tarihin olgularını dünyanın olması gerektiği hakkındaki düşünceleriyle karıştıranlardır. Geçmiş bugünü ve geçmiş hastalıklar da bugünkü hastalıkları açıklar; geçmiş hastalıkların çaresi bulunduğu için geçmişin “açıklaması” gelecek için “ümit” verir. Marksizme bağlılığın derecesi belli bir tarihinin geçmiş, bugün, gelecek arasındaki bu bağlantıyı kaçınılmaz bir ardışıklık olarak görme derecesinde yansır.

13. “Gentry” tartışmasının ortaya çıkışı hakkında mükemmel bir bibliyografi tartışması için bkz. J. H. Hexter, “Storm over the Gentry”, *Encounter* (May, 1958). Bu makale daha sonra genişletilerek *Reappraisals in History*’de (London: Longmans, 1961) yeniden basıldı.

14. “Hayat standardı sorunu”nun bibliyografik bir araştırması için bkz. Hartwell, “Interpretations of the Industrial Revolution”. *op.cit.*: daha yeni bir kaynak için bkz. B. Inglis, “The poor who were with us”, *Encounter* (September, 1971).

15. Geyl, *op.cit.*, s. 9: “Hiçbir kitap, kendi özel konusunun sınırlılıkları içinde bile, gerçekliğin (tarihin)

bir parçasından daha fazlasını yeniden üretmez; ve her kitap, hemen hemen teşhis edilemez bir biçimde tarihsel hakikatle karıştırılmış olarak başka bir şeyi de içerir: anlatıcının kanaati, duygusu veya hayat felsefesini veya, başka bir ifadeyle, tarihçinin kişiliğini.

16. Büyük münakaşaları tahrik etmiş olan kopuşların örnekleri arasında “Roma’nın gerilemesi”, “feodalizmin yükselişi ve gerilemesi”, “Rönesans”, “İngiliz Devrimi”, “Fransız Devrimi”, “Sanayi Devrimi” ve “Rus Devrimi” yer alır. Örneğin Rönesans hakkında bkz. W. K. Ferguson, *The Renaissance in Historical Thought. Five Centuries of Interpretation* (Cambridge, Mass., 1948), ve *Renaissance Studies* (London, Ontario, 1963). Fransız Devrimi hakkında bkz. Pieter Geyl, *Napoleon: For and Against* (London: Cape, 1949).

17. Geyl, *Debates with Historians*, ss. 279-80.

18. *Loc.cit.* Alıntı Isaiah Berlin’in pozitivistleri eleştirdiği “Historical Inevitability” hakkındaki dene-

mesinin onaylayıcı bir incelemesinden yapılmıştır.

19. Örnek olarak bkz. Arnaldo Momigliano, *Studies in Historiography* (London: Weidenfeld and Nicolson, 1966), Böl. 12, “Historicism in Contemporary Thought”.

20. Hayek, *op.cit.*, s. 10.

21. Genel olarak tarihin önemi hakkında bkz. Karl Popper, *The Open Society and its Enemies*, özellikle c. 2, böl. 25.

22. Örnek olarak bkz. J. M. Jefferson, “Industrialisation and Poverty: In Fact and Fiction”, *The Long Debate on Poverty* (London: Institute of Economic Affairs, 1972).

23. Özellikle A. Toynbee, J. E. Thorold Rogers, W. Cunningham, J. L. ve B Hammond, S. and B. Webb, ve R. H. Tawney’nin yazılarına işaret ediyorum.

24. Southey’nin *Colloquies*’inin *Edinburgh Review*’daki (January, 1830) incelemesi.

Çeviren: Mustafa Erdoğan